

ORIJENTALNA LEKSIKA U ILMIHALIMA KAO PODLOGA OSTVARENJU SPECIFIČNIH ZADATAKA MEKTEPSKE POUKE

Mersad ČOBO
Medžlis islamske zajednice Prozor
mersad.cobo@gmail.com

SAŽETAK: Zadatak ovog rada je istražiti prisutnost orijentalne leksike u udžbenicima mektepske pouke. Nastojalo se analizirati stanje pronađene leksike s obzirom na kategorije kojima leksika pripada: arabizmi, turcizmi, persizmi; standardna (nezamjenjiva leksika), supstandardna (zamjenjiva); sakralna (vjerska), ne-sakralna (ne-vjerska) leksika; onomastika (imena ljudi i mjesta), stilogeni elementi (elementi pojačane izražajnosti jezika) i historizmi (lekseme nestale iz aktivnog jezika). Istraživanje je obuhvatalo analizu tri udžbenika shodno nivoima mektepske pouke (I, II, III) po kojima se odvija nastava od mektepske 2020/21. godine. Ovim se imalo za cilj utvrditi koliko prisutnost orijentalne leksike u navedenim udžbenicima, kao jednog od osnova za izučavanje i promovisanje vlastite kulture, može doprinijeti ostvarenju zadataka mektepske pouke usmjerenih razvijanju znanja i ljubavi ka kulturi i zajednici. S obzirom na to da su predmet analize religijski tekstovi, pretpostavljali smo veću prisutnost arabizama, jednak omjer standardne i supstandardne leksike, jednak omjer sakralne i ne-sakralne leksike, kao i dovoljno zastupljen broj leksema iz ostalih kategorija. Analiza je provedena na način da su orijentalizmi markirani, klasificirani, a zatim analizirani kroz pripadajuće kategorije. Rezultati su pokazali da su arabizmi najzastupljenije lekseme (samoznačne riječi), zatim turcizmi i mali broj persizama. Standard je uveliko prevladao nad supstandardom, kao i sakralna leksika nad onom koja to nije. Ipak, postotak standardne ne-sakralne leksike (u prosjeku 20%), kao i nivo stilogenih elemenata (oko 4%) pokazao je da je ovo vrlo dobra podloga za ostvarivanje specifičnih zadataka mektepske pouke usmjerenih na izučavanje i promovisanje vlastitih kulturnih vrijednosti. Također se došlo do spoznaje da se u udžbenicima nalazi i ona leksika koja pripada kategoriji ličnih imena, onomastike, stilogenih elemenata, kao i historizama. Analiza je otkrila manju zastupljenost turcizama koji pripadaju standardnoj ne-sakralnoj leksici. Dobiveni rezultati iz ovog istraživanja osnova su daljnjim komparativnim istraživanjima iz ove oblasti, kao i istraživanjima kompetentnosti muallima u ostvarenju specifičnih ciljeva mektepske pouke.

Ključne riječi: mektepska pouka, odgojno-obrazovni rad, orijentalna leksika, odgojni zadaci, ilmihali, arabizmi, turcizmi, persizmi, muallim, bosanski jezik

1. Uvod

Odgojno-obrazovni proces oduvijek je bio objekat analiza usmjerenih ka njegovom poboljšanju. U skladu

s tim, nastavi se prilazilo s različitih aspekata, sve s ciljem da se učenici bolje osposobe, usvoje znanja i vještine, te postanu društveno stabilne

i potpune ličnosti. "Odgojno-obrazovni ishodi u području društvenih znanosti podrazumijevaju stjecanje znanja, vještina i navika te stavova i

sistema vrijednota u raznim područjima čovjekova života i djelovanja”. (Matijević i Radovanović, 2011: 55) Tako su se vremenom mijenjali nastavni programi i planovi, ciljevi i zadaci nastave. Posebna pažnja bila bi posvećena ostvarenju zadataka, odnosno realizaciji ishoda nastave koji su kanalizirali nastavne aktivnosti i rad. Nastava islamske vjeronauke i mektepska nastava u tom smislu kod muslimana imaju veoma važnu ulogu. Mektepska nastava u razvoju ličnosti predstavlja višedimenzionalan aparat ostvarenja niza, za osobu važnih, aktivnosti: intelektualno, moralno, emocionalno, socijalno, tjelesno, umjetničko, duhovno i svako drugo napredovanje. Zato Trnka-Uzunović (2008: 72) ističe: “Forma mekteba kao odgojne i obrazovne ustanove, kao i njegova uloga u sistemu obrazovanja u različitim vremenima nije bila ista, ali činjenica da mekteb i danas postoji, možda, najviše govori o njegovoj važnosti u vjersko-prosvjetnom životu muslimana ovoga podneblja”. Sve se ovo pokušava ostvariti kroz zadatke mektepske pouke koji se mogu mijenjati skladno uslovima vremena, novim izazovima i potrebama odgojnog rada.

U tom smislu, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini je na svojoj 22. redovnoj sjednici, održanoj u Sarajevu 28. ramazana 1441. god. po H., odnosno 21. maja 2020. godine, donio pravilnik o mektebu i mektepskoj pouci u kojem su jasno definisani zadaci mektepske pouke, a oni su:

- upoznati polaznike s temeljima islamskog učenja,
- polaznike poučiti osnovnim islamskim propisima,
- kod polaznika razviti i snažiti vjeru (iman),
- polaznike osposobiti za praktičnu primjenu naučenog u svakodnevnom životu (islam),
- u polaznicima razviti plemenitu i snažnu islamsku ličnost (ihsan),
- kod polaznika formirati svijest i spremnost za čuvanje islamskih

vrijednosti kroz lični, porodični i društveni život,

- polaznike podsticati na razvijanje međuljudske ljubavi, razumijevanja i pozitivnih međuljudskih vrijednosti,
- polaznike usmjeravati na pravilno razumijevanje svijeta i života koji ih okružuje,
- kod polaznika formirati svijest o pripadnosti džematu i Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini,
- kod polaznika formirati svijest o pripadnosti islamskom ummetu,
- kod polaznika formirati svijest i razvijati ljubav prema domovini...

Rijaset (2020:3)

Ovi zadaci obuhvataju odgojni rad usmjeren na nekoliko područja: akaid, hadis, kiraet, fikh, ahlak, historija, bosanski jezik... Neki od ovih segmenata su lakše ostvarivi, a neki teže. Posebno je zanimljivo obratiti pažnju na mogućnost provođenja zadataka mektepske pouke kroz sadržaje i materijalno-tehničke mogućnosti nastave. U tom smislu posljednja četiri zadatka usmjerena su na njegovanje vlastite kulture i jezika koji nije samo sredstvo sporazumijevanja, nego ima više funkcija. “Pored ključne uloge koju igra u mišljenju, spoznavanju i tumačenju stvaranosti, jezik u svim društvima obavlja niz kulturnih, estetskih, obrednih i drugih funkcija...” (Bugarski, 2005: 11)

Iz ovoga se da zaključiti da je njegovanje vlastitog jezika jedan od ključnih segmenata u očuvanju kulture i naroda. Izučavanjem jezika se potvrđuju ili odbacuju historijske činjenice, jača ljubav prema domovini, naciji i vlastitom identitetu. U vrijeme opstruiranja vlastitog identiteta, kulture, jezika i tradicije, ovo su veoma važni zadaci mektepske pouke. “Kulturni identitet se formira i postiže njegovanjem i razvijanjem pojedinih (ili svih) oblika ljudske kulture...” (Ibrahimović, 2018: 17) Da bismo uspješno realizovali spomenuta posljednja četiri zadatka, neophodno je da svi nastavni sadržaji u mektebu

budu adekvatno pripremljeni i prezentirani učenicima. Prije svega, to obuhvata dva nivoa: svijest muallima o baštinenju jezika, te udžbenike koji će biti prilagođeni toj misiji.

1.1. Orijentalizmi u bosanskom jeziku

Bosanski jezik, osim vlastitih, sadrži i riječi stranog porijekla. Prije svega to su orijentalizmi – arabizmi, turcizmi i persizmi. Nekada je ukupni naziv za lekseme ovog porijekla bio turcizmi, s obzirom na to da su dolazili preko turskog jezika. Svojim prisustvom u bosanskom jeziku orijentalizmi svjedoče o vrlo značajnim historijskim dešavanjima i prevratima na ovim područjima, civilizacijskom usponu i vjersko-kulturnoj ekspanziji pripadnika jedne šire društvene zajednice.

Orijentalizmi su u najvećem broju posuđivani u vrijeme direktnih kontakata s turskim jezikom i kulturom. Međudjelovanje je bilo dugotrajno, vrlo intenzivno i takav početak je označio početak razvojnog perioda bosanskog jezika koji traje više od pola milenija. O jačini tih utjecaja govori i broj orijentalne leksike u bosanskom jeziku. Abdulah Škaljić (1966) smatra da je broj turcizama, općenito, 8742 riječi, dok od toga broja značajan dio otpada na arabizme, tj. turcizme koji vode porijeklo iz arapskog jezika. Muftić (1960-61) smatra da od ukupnog broja turcizama, njih oko 3800 ima arapsko porijeklo. Međutim, Fehim Nametak (1978) smatra da je ukupan broj arabizama u bosanskom ili srpsko-hrvatskom jeziku blizu 10 000 riječi, a isto mišljenje iznosi Hanka Vajzović (1999) u svom djelu.

Znatan je broj orijentalnih riječi u svakodnevnom govoru koje su odomaćene, posebno kod bošnjačkoga stanovništva i njihova frekvencija raste, što “je još jedan od dokaza ne samo bosanskohercegovačke jezične korespondencije i sa Istokom i sa Zapadom, nego je pokazatelj stoljetne realne fotografije realnog jezičkog stanja u Bosni i Hercegovini. On je etiketa duhovnog i materijalnog života, a što se svakodnevno realiziralo u bosanskome jeziku.” (Kasumović,

1995: 98-99) Neki orijentalizmi su toliko ušli u upotrebu da ih je vrlo teško raspoznati. Oni predstavljaju standardnu leksiku koja nema zamjenu, odnosno za njih u jeziku ne postoji domaći ekvivalent. Istraživanjima se može potvrditi da broj takvih riječi nije zanemariv.

Postoje i autori koji tvrde drugačije. Vajzović (1999) tvrdi da veliki broj ovih riječi nema ravnopravan status sa stajališta standardnog jezika, već nosi obilježje dijalektizma, arhaizma, stilski markiranih riječi ili je poznat ograničenom broju korisnika jezika, što osobito važi za orijentalizme iz sakralne sfere i običajnog života. Iako su neizostavnim dijelom naše kulture, upotreba orijentalizama je sve slabija u javnom mnijenju.

Zbog ovakvih stavova, važno je ispitati kakva je prisutnost orijentalne leksike u ilmihalima, njen status i mogućnosti za učenje putem mekatepske nastave kako bismo ostvarili zadatke mekatepske nastave usmjerene na njegovanje vlastite kulture, jačanje ljubavi prema domovini, razvijanje osjećaja pripadnosti islamskom ummetu itd.

Zbog toga, kako ističe Jahić (1999: 33), "orijentalnom jezičkom naslijeđu Bošnjaka valjalo bi pristupiti kao dijelu cjelokupnoga kulturnog naslijeđa našeg tla, prateći stvarne odnose prema kontinuitetu stvaralaštva na maternjem jeziku."

2. Predmet, ciljevi i zadaci istraživanja

Predmet našeg istraživanja, odnosno jezičke analize s aspekta prisutnosti orijentalizama i njihovog statusa, jesu udžbenici mekatepske pouke koje je odobrio Rijaset IZ u Bosni i Hercegovini na svojoj 25. redovnoj sjednici i po kojima se nastava počela odvijati od 2020. godine. To su udžbenici za tri nivoa mekatepske pouke:

¹ Kategorija standardna sakralna/ sakralna leksika predstavlja subjektivan doživljaj ove leksike, te kod čitaoca ova leksika može imati drugačiji karakter. Također, u kategoriji stilogenih elemenata može se desiti da se neka leksema smatra stilogenim elementom na određenom području, a da je na drugom stavljena u funkciju i da se nalazi u svakodnevnoj upotrebi.

Ilmihal 1 autora Ibrahima Softića, str. (1-88)

Ilmihal 2 grupe autora – Jakub Salkica i ostali, str. (1-125)

Ilmihal 3 grupe autora – Jakub Salkica i ostali, str. (1-211)

Izdavač je El-Kalem Sarajevo, 2020. godine.

Osim glavnog cilja ovog rada da nas upozna s prisutnošću leksike orijentalnog porijekla u predmetnim udžbenicima, naš cilj je također utvrditi odnos između kategorija po kojima ćemo klasificirati orijentalizme, te u skladu s tim razumjeti kontekst i vrijednost udžbenika. Kako bismo ostvarili sve ove ciljeve neophodno je provesti niz mjera, odnosno koraka – zadataka. Naše zadatke smo operacionalizovali, tako da obuhvataju sljedeće:

1. Prikupljanje istraživačkog korpusa.
2. Markiranje leksike, te njeno izdvajanje u tabele.
3. Klasificiranje leksike prema kategorijama kojim pripadaju:
 - a. Porijeklu: arabizmi, turcizmi, persizmi.
 - b. Standardna/ supstandardna leksika.
 - c. Sakralna/ standardna sakralna leksika.
 - d. Ne-sakralna/ ne-standardna ne-sakralna leksika.
 - e. Imena, onomastika, stilogeni elementi, historizmi.
4. Analiza rezultata, te objedinjavanje rezultata.
5. Numerička i procentualna prezentacija rezultata s obzirom na didaktički princip postupnosti u učenju.
6. Donošenje sistemskih zaključaka na osnovu dobijenih rezultata, te potvrđivanje ili odbacivanje pretpostavki koje smo imali prije provedenog istraživanja.
7. Iznošenje zaključnih razmatranja.

Ostvarivanjem ovih zadataka uspješno ćemo privesti naš rad kraju, te ćemo dobijenim rezultatima osigurati dobar temelj za daljnja istraživanja na ovom planu.

3. Metodologija istraživanja

Analizu smo izvršili na način da smo orijentalizme izdvojili iz udžbenika, a zatim nastavili njihovu detaljnu analizu. U skladu s tim treba napomenuti da neke riječi u udžbenicima mogu imati u datom kontekstu jedan smisao, ali izdvojene i posmatrane same u bosanskom jeziku one imaju drugačiji karakter. To se, najprije, odnosi na lična imena koja u udžbeniku tretiraju određenu ličnost u vjeri – sakralne je prirode, a takvo ime u bosanskom jeziku i kulturi nije povezano s religijom ili bilo kojim drugim sakralnim elementom.

Također, izdvojene lekseme su razvrstane abecednim redom i po kategorijama onako kako je autor osjetio da se ove lekseme rasprostiru na području njegovog govora ili njegove vlastite upotrebe.¹ Potrebno je s opreznosti pristupiti svrstavanju leksike u standard/supstandard jer i male razlike mogu jednu te istu leksemu svrstati u jednu odnosno drugu kategoriju.

Također je važno ponoviti i naglasiti da pod standardom podrazumijevamo lekseme koje nemaju zamjenu u bosanskom jeziku ili ukoliko imaju zamjenu, ta zamjena nije adekvatna ili obuhvata samo jedan manji dio pojma koji sadrži data leksema. Pod supstandardom smatramo one lekseme koje imaju adekvatnu zamjenu, dakle imaju svoje sinonime, bilo da se radi o jednoj riječi, ili npr. dvije riječi. One lekseme koje imaju opisnu zamjenu svrstali smo u standard s obzirom na to da svaku leksemu možemo opisati riječima po porijeklu vlastitog jezika, te u skladu s tim smo nastojali što objektivnije procijeniti odnos standarda i supstandarda.

Kategorijom onomastika obuhvaćeni su svi pojmovi kojima su imenovana mjesta, dok kategorija imena sadrži sva lična imena upotrijebljena u ilmihalima. Lingvističke jedinice pojačane izražajnosti označene su kao kategorija stilogenih elementa, a lekseme nestale iz aktivnog jezika historizmima.

Napomenut ćemo i to da određene lekseme imaju dvoznačne karaktere,

odnosno različito značenje na dva polja: jezičkom i upotrebom. Ne treba da zbunjuje činjenica da jedna leksema može biti supstandard na jezičkom planu, ali na

upotrebom može biti standardna. U skladu s tim treba obratiti pažnju na kategoriju sakralne leksike: standardne sakralne leksike i supstandarda.

4. Rezultati analize

Ilmihal I – ukupno orijentalizama: 185 leksema

Arabizmi	171	92.43%
Turcizmi	10	5.40%
Persizmi	4	2.16%
Sakralna	154	83.24%
Sakralna standardna	125	67.56%
Sakralna nestandardna	29	15.67%
Nesakralna	31	16.76%
Nesakralna standardna	25	13.51%
Nesakralna nestandardna	6	3.24%
Imena	34	18.37%
Onomastika	4	2.16%
Historizmi	1	0.54%
Stilogeni elementi	3	1.62%

Ilmihal II – ukupno orijentalizama: 411 leksema

Arabizmi	363	88.32%
Turcizmi	43	10.46%
Persizmi	5	1.21%
Sakralna	289	70.31%
Sakralna standardna	253	61.55%
Sakralna nestandardna	36	8.75%
Nesakralna	122	29.68%
Nesakralna standardna	95	23.11%
Nesakralna nestandardna	27	6.57%
Imena	76	18.49%
Onomastika	7	1.70%
Historizmi	8	1.94%
Stilogeni elementi	26	6.32%

Ilmihal III – ukupno orijentalizama: 678 leksema

Arabizmi	630	92.92%
Turcizmi	44	6.48%
Persizmi	4	0.59%
Sakralna	496	73.15%
Sakralna standardna	409	60.32%
Sakralna nestandardna	87	12.83%
Nesakralna	182	26.84%
Nesakralna standardna	160	23.60%
Nesakralna nestandardna	22	3.24%
Imena	174	25.66%
Onomastika	23	3.39%
Historizmi	22	3.24%
Stilogeni elementi	25	3.69%

Analiza prve kategorije (broj i porijeklo orijentalizama) pokazala je da udžbenici mektepske pouke sadrže veliki broj leksema orijentalnog porijekla. Uvidom u rezultate može se zaključiti da je broj orijentalizama u udžbeniku za drugi nivo mektepske pouke veći za 122,16% od broja orijentalizama u udžbeniku za prvi nivo, te da je broj orijentalizama u udžbeniku za treći nivo veći za 64,96% od broja orijentalizama u udžbeniku za drugi nivo, kao i 266,48% od broja orijentalnih leksema u udžbeniku za prvi nivo mektepske pouke. Iz ovoga možemo zaključiti da je najintenzivnije vrijeme usvajanja orijentalizama tokom izučavanja *Ilmihala za drugi nivo mektepske pouke*, što dovoljno govori da je mektepska pouka planirana izvođenju putem ovih udžbenika prilagođena didaktičkim principima sistematičnosti i postupnosti.

U sva tri udžbenika broj arabizama je najveći, a što je vidljivo u tabelama iznad, zatim slijede turcizmi i veoma mali broj persizama. Naša pretpostavka je bila da će broj arabizama biti najveći, što je svakako slučaj, ali i da će broj turcizama i persizama biti jednak, što rezultati nisu pokazali. Analizom je utvrđeno da je broj persizama veoma mali. Povećana prisutnost arabizama bila je očekivana s obzirom na to da se nalazimo u području izučavanja tematike koja pripada religijskim tekstovima čiji je izvor arapski jezik. Iako smo pretpostavljali veći broj turcizama kroz koje se najčešće opisuju tradicionalne vrijednosti Bošnjaka, ni ovaj broj svakako nije zanemariv. *Ilmihali II i III* sadrže skoro jednak broj turcizama, što govori da je u *Ilmihalu III* trebalo biti više ovih leksema kojima bi se određene nastavne jedinice iz oblasti kulture mogle bolje opisati i dočarati.

Zanimljivo je primijetiti da se odnos procentualne zastupljenosti arabizama, turcizama i persizama ne mijenja značajno s obzirom na nivo udžbenika mektepske pouke. Dakle, njihov broj raste, ali odnos ostaje sličan.

Analiza orijentalizama s obzirom na standard i supstandard, tj. nezamjenjivu upotrebu i mogućnost zamjene pokazala je da veliki dio leksike pripada standardu – nezamjenjivoj leksici:

Ilmihal I: 81.62% standard, 18.38% supstandard.

Ilmihal II: 84.67% standard, 15.33% supstandard.

Ilmihal III: 83.92% standard, 16.08% supstandard.

Dakle, više od 80% upotrijebljene leksike je standard – nezamjenjiva leksika u našem jeziku.² S obzirom na to da ovdje govorimo o analizi tekstova koji pripadaju religijskoj oblasti, u tabeli možemo vidjeti da udžbenici ne sadrže samo sakralnu – vjersku leksiku nego da u prosjeku skoro 20% leksike pripada ne-sakralnoj standardnoj

² Primjeri standardne – nezamjenjive leksike u *Ilmihalima*: alkohol, amidža, komšija, begenisati, dimije, ibrik, iftar, abdest...

leksici.³ Dakle, to je leksika koju koriste različiti slojevi društva. Bilo bi dobro da je ovaj procenat (20%) i veći, ali s obzirom na to da govorimo o analizi religijskih tekstova, ovaj podatak nije zanemariv. Različitost prisutnih leksema u udžbenicima govori o njihovoj rasprostranjenosti među više slojeva društva.

Odnos kategorija standard – supstandard (4/5: 1/5) približno je jednak kroz sva tri nivoa mektepske pouke, što znači da učenicima od rane dobi mogu biti prezentirane nastavne jedinice kroz koje će usvajati orijentalizme i gajiti ljubav ka njegovanju kulturne baštine. Rad na ovom planu tokom nastave I stepena ne mora biti direktan, nego se ovakve ideje mogu provlačiti kroz razne igre, radionice, video datoteke i sl. Naša pretpostavka je bila usmjerena na jednak broj standardne i supstandardne leksike, ali su rezultati pokazali veći broj standarda.

Udžbenik	Standard	Supstandard
<i>Ilmihal I</i>	81.08%	18.93%
<i>Ilmihal II</i>	84.66%	15.34%
<i>Ilmihal III</i>	83.92%	16.08%

U pogledu ostvarivanja specifičnih zadataka koje smo do sada nekoliko puta spominjali, ovaj omjer je svakako pozitivan. Time se učenici dodatno vežu za učenje orijentalno-islamske kulture i leksema. Savjet je prilikom izrade novih udžbenika da bi se napredovanjem kroz veće stepene trebao povećavati i nivo standardne leksike. Na taj način se svakako bogati i fond riječi učenika, dočarava starobosanski stil pisanja, te jača veza s kulturom i zajednicom kojoj pripadaju.

Vrlo je zanimljiva i analiza leksema s obzirom na to da li pripadaju sakralnoj, odnosno ne-sakralnoj leksici. Sakralna leksika je ona koja obilježava sve vjerske obrede, simbole

ili je na neki drugi način povezana s vjerom.⁴ Takva leksika je inače i dominantna u ovakvim udžbenicima, ali s obzirom na zadatke koje treba mektepska pouka da ostvari, ona ne smije biti i jedina. U radu smo pošli od pretpostavke da će odnos leksema sakralne i ne-sakralne prirode biti jednak, što se u ovom slučaju nije pokazalo tačnim. Prisutnost 25% ne-sakralne leksike je vrlo dobra podloga kojom bi se učenicima mogle približiti i neke druge lekseme i tekstovi kojima se ovi zadaci mogu realizovati. U ovom segmentu nije zadržan sistem postupnosti, s obzirom na to da se najveći dio ne-sakralne leksike nalazi u udžbeniku za II nivo mektepske pouke. Smatramo da je važnije da se ove lekseme iznesu pred učenike starije dobi s obzirom na psihoemocionalne pretpostavke i mogućnosti spoznaje učenika kojima se sadržaji prezentuju. Starija dob u tom smislu zahtijeva i više ovakvih sadržaja.

Tokom analize ovih kategorija, uradili smo i analizu potkategorija koja je pokazala da u okviru sakralne leksike imamo oko 70% standarda i manji broj (cca 10%)⁵ one leksike koja ima zamjenu u našem jeziku. Zanimljivo je da su neki obredi, odnosno neki simboli imenovani i domaćim nazivima, ali i to da je velika većina zadržala vlastiti oblik. S obzirom na religijsku oblast iz koje leksema dolazi, moguće je pretpostaviti i to da li će ona pripadati supstandardu, tj. skoro da je nemoguće naći zamjenu za lekseme iz oblasti akaida, dok za neke fikhske termine možemo naći zamjenu (kijam, kadei-ehire). Neke riječi su se prilagodile fonetsko-fonološkoj osnovi bosanskog jezika, pa tako imamo i neke dubletne oblike, poput leksema: bereket/beričet, kitab/čitab, ikindija/ićindija itd. Odnos standarda i supstandarda unutar sakralne leksike govori i koliko su

Bošnjaci posvetili brigu da dostojanstveno sačuvaju izvorno učenje islama.

Za nove narodne običaje i baštinu nije bilo pokušaja vlastitog imenovanja, nego su lekseme posuđivane iz orijentalne kulture baš kao i religijska terminologija. Tome svjedoči i oko 25% ne-sakralne leksike od kojih je 20% standardne ne-sakralne leksike. Dakle, to je leksika iz raznih oblasti čovjekovog življenja, te je to pokazatelj međusobnog prožimanja ovih kultura. Rezultati analize pokazuju da je u udžbenicima za II I III nivo mektepske pouke udvostručen broj ovakvih leksema čiji je ukupni broj dovoljan za sticanje osnovnih znanja o vlastitoj kulturi, zajednici i narodu. U udžbenicima je također zabilježen i manji broj ne-sakralne supstandardne leksike i to za one termine za koje u našem jeziku imamo adekvatnu zamjenu.⁶ Iako prioritet u usvajanju i promoviranju trebaju imati ne-sakralne standardne lekseme, ne smijemo zanemariti ni one koje potpadaju pod ranije spomenutu kategoriju.

Interesantan podatak u analizi ovih kategorija jeste sveobuhvatnost i širenje leksike postepeno, odnosno ponavljanje leksike koja je prisutna u udžbeniku manjeg nivoa, kao i usvajanje nove leksike. Broj leksema u kategorijama analize za sva tri nivoa mektepske pouke govori u prilog tome.

Dobijeni rezultati su pokazali da veliki broj leksema pripada kategoriji ličnih imena⁷ (20.84%), a manji broj kategoriji onomastike⁸ (2,41%). Imena nismo svrstali u sakralnu leksiku osim ako su navedena striktno u tom kontekstu, jer se veliki broj ovih imena u našem društvu koristi kao ne-sakralna leksika. Više od 150 leksema u *Ilmihalu za III nivo mektepske pouke* čine lekseme koje pripadaju kategoriji imena orijentalnog porijekla. Ovdje možemo primijetiti

³ Primjeri standardne ne-sakralne leksike u *Ilmihalima*: jastuk, kahva, limun, makaze, muhtar, muhanat...

⁴ Primjeri sakralne leksike u *Ilmihalima*: namaz, abdest, ezan, šehadet, džamija...

⁵ Izraženo prema ukupnom odnosu sakralne/ne-sakralne leksike. Sakralna

leksika 80% (standardna sakralna 70% i nestandardna sakralna 10%).

⁶ Primjeri ne-sakralne supstandardne leksike u *Ilmihalima*: odškrinuti, ohrdina, adalet, emanet, bešika...

⁷ Primjeri leksema orijentalnog porijekla koje pripadaju kategoriji ličnih

imena: Davud, Alija, Amina, Azrail, Affan Idris...

⁸ Onomastikom smo isključivo označili imena mjesta, a neki od primjera leksema koji pripadaju ovoj kategoriji su: Damask, Bedr, Basra, Arefat, Abesinija, Mekka, Medina...

da je uvažan princip postepenosti. U udžbenicima je prisutan i dovoljan broj (pogledati tabelu) orijentalizama koji pripadaju onomastici.

Koliko udžbenici jesu ili nisu zatrpani isključivo sakralnim leksemama, govori nam i činjenica koliko u tekstovima možemo pronaći stilogenih elemenata⁹ kojima opisujemo duh jedne kulture, naroda, vremena, odnosno koliko možemo naći leksema koje pripadaju kategoriji historizama.¹⁰ Nezanemariva prisutnost stilogenih elemenata u udžbenicima govori o njegovanju kulturne baštine kroz mektepsku pouku. Broj stilogenih elemenata se ne povećava proporcionalno nivou mektepske pouke, nego najveći broj nalazimo u II nivou. Dakle, kao zaključak bi se mogla uzeti činjenica da je učenicima koji pohađaju nastavu III stepena potrebno prezentirati više leksema koji se mogu koristiti kao stilogeni elementi.

5. Zaključak

Izgradnja svijesti o njegovanju bosanskog jezika kao rezultata prirodne geneze i duge historije Bošnjaka i njihove kulture na ovim prostorima treba biti primarni zadatak. S obzirom na to da orijentalizmi svjedoče razvijanju i njegovanju okcidentalno-islamske kulture na ovim prostorima, njihovo njegovanje i upotreba je od iznimne važnosti za razumijevanje vlastitog identiteta. To podrazumijeva upotrebu, osim standardne, i one leksike koja ima zamjenu u našem jeziku. Ovi zadaci trebaju biti suštinskim dijelom

kako mektepske pouke, tako i općeg obrazovanja. Zbog toga je vrlo važno stvaranje dobrih preduvjeta ostvarenju specifičnih zadataka mektepske pouke, a prvi korak tome je analiza udžbenika kojom smo prikazali stanje prisutnosti orijentalizama u udžbenicima za I, II i III nivo mektepske pouke.

Analizom smo došli do zaključka da ovi udžbenici posjeduju veliki broj leksike orijentalnog porijekla potrebne za ostvarivanje ciljeva mektepske pouke. U tom smislu je vidljiv i didaktički princip sistematičnosti i postupnosti gdje svaki naredni nivo obuhvata prethodni i donosi novi fond leksema. Sve ovo govori o dobru podlozi za ostvarenje zadataka mektepske pouke usmjerenih na izučavanje vlastite historije, jezika, kulture, zajednice... te razvijanje ljubavi prema istima. U prilog da je ovo dobra podloga ostvarenju spomenutih zadataka govori i broj standardnih ne-sakralnih leksema.

Rezultati su pokazali i to da sve naše hipoteze nisu potvrđene. Ono što možemo izdvojiti jeste da smo pretpostavljali veći broj orijentalizama perzijskog porijekla, što nije bio slučaj, kao i da u udžbenicima nije bio jednak broj standardne/supstandardne (ne-standardne) leksike, kao i sakralne/ne-sakralne leksike. U prvom slučaju su rezultati pokazali tendenciju većeg broja standardne leksike, dok u drugom slučaju rezultati nisu bili na strani lakšeg ostvarivanja zadataka mektepske pouke iz oblasti kulture, historije, jezika...

Interesantan podatak prema rezultatima analize bila bi manja zastupljenost turcizama koji pripadaju standardnoj ne-sakralnoj leksici. Analiza je snažno potvrdila činjenicu da bosanski jezik nije samostalan u sakralnoj sferi, a tako i u drugim društvenim segmentima, te je stoga neophodno stečeno jezičko blago njegovati i usvajati. Njegovanje jezika i orijentalizama je u tom smislu *condicio sine quo non*, 'uslov bez koga se ne može' njegovanju kulture.

Osim poznavanja mogućnosti ostvarenja specifičnih zadataka mektepske pouke kroz analizirane udžbenike, prioritet jeste i dodatno osvijestiti muallime o važnosti promovisanja orijentalno-islamskog kulturnog naslijeđa. Svi potencijali su samo mrtvi sadržaji ako se ne aktiviraju kroz nastavu. U tom smislu muallimi mogu dati veliku potporu ovom projektu, a sljedeće istraživanje može biti usmjereno na ispitivanje potencijala muallima za ostvarenje ovih zadataka mektepske pouke. Svakako, rezultati mogu poslužiti i za komparaciju ranije prevaziđenih udžbenika gdje bi se moglo utvrditi da li su novi udžbenici bolja podloga ostvarenju ovih zadataka.

Na kraju, a shodno dobivenim rezultatima, možemo zaključiti da su udžbenici kreirani tako da u dobru mjeri obuhvataju sadržaje kojima možemo ostvariti ciljane zadatke mektepske pouke.

⁹ Primjeri stilogenih elemenata u Ilmihalima: amber, bezistan, dućan, hanikah...

¹⁰ Primjeri historizama u Ilmihalima: beg, Medjen, paša, Pazar, ruždija...

Literatura

- Bugarski, R. (2005). *Jezik i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ibrahimović, S. (2018). *Očuvanje kulturnog identiteta Bošnjaka u ABNH udruženju Mančester: diplomski rad*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu. Online dostupno na: http://ff.unsa.ba/files/zavDipl/18_19/ped/Sadika-Ibrahimovic.pdf (datum pristupa: 19.10.2020. god.)
- Jahić, Dž. (1999). *Bošnjački narod i njegov jezik*. Sarajevo: Ljiljan.
- Kasumović, A. (1995). *Zašto jezik bosanski*. Tuzla: Prava riječ.
- Matijević, M., Radovanović, D. (2011). *Nastava usmjerena na učenika*. Zagreb: Školske novine.
- Muftić, T. (1960-61). "O arabizmima u srpskohrvatskom jeziku", u *Prilozi za orijentalnu filologiju X-XI*. Sarajevo: Orijentalni institut.
- Nametak, F. (1978). *Književnost bosanskohercegovačkih muslimana na turskom jeziku*. Sarajevo: Treći program Radio Sarajeva.
- Pravilnik o mektebu i mektebskoj pouci* (2020). Sarajevo: Rijaset islamske zajednice u BiH (02-03-2-2068-2/20).

Salkica, J., Ibreljić, R., Jusufović, I., Hibović, S., Bilčević, M. (2020). *Ilmihal II za drugi nivo mektebske pouke*. Sarajevo: El-Kalem.

Salkica, J., Ibreljić, R., Jusufović, I., Hibović, S., Bilčević, M. (2020). *Ilmihal*

III za treći nivo mektebske pouke. Sarajevo: El-Kalem.

Softić, I. (2020). *Ilmihal I za prvi nivo mektebske pouke*. Sarajevo: El-Kalem.

Škaljić, A. (1966). *Turcizmi u srpsko-hrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Trnka-Uzunović, A. (2008). *Uloga mekteba u historiji obrazovnog sistema Bosnjanjaka*. Sarajevo: Novi muallim. (br. 34).

Vajzović, H. (1999). *Orijentalizmi u književnom djelu*. Sarajevo: Institut za jezik.

الموجز

مفردات اللغات الشرقية في كتب تعليم الدين «علم الحال» أساساً لتحقيق الوظائف النوعية في دروس الكتاتيب

مرشد تشوبو

إن وظيفة هذا البحث هو دراسة وجود مفردات اللغات الشرقية في كتب تعليم الدين في الكتاتيب. وقد تم الاجتهاد في تحليل حالة المفردات الموجودة من حيث الفئات اللغوية التي تنتمي إليها: المفردات العربية والتركية والفارسية، والمفردات الثابتة، والمفردات المتغيرة، والمفردات الدينية وغير الدينية، وأسماء الأشخاص والأماكن، وعناصر التعبير الأسلوبية، والمفردات التاريخية. وقد شملت الدراسة تحليل ثلاثة كتب دراسية بناء على مستوى مرحلة التدريس في الكتاب (الأول والثاني والثالث) للعام الدراسي 2020/21. وكان الهدف من ذلك هو التعرف على مدى حضور المفردات الشرقية في الكتب المذكورة، باعتبارها أحد أسس دراسة الثقافة الذاتية والترويج لها، وتأثير ذلك في تحقيق المقاصد المرجوة من دروس الكتاتيب التي تهدف إلى تنمية المعرفة وحب الثقافة والأمة. وبما أن مادة التحليل كانت نصوصاً دينية، فقد افترضنا حضوراً كبيراً للمفردات العربية، ومساواة بين المفردات الثابتة والمتغيرة والدينية وغير الدينية، وحضوراً كافياً للمفردات من الفئات الأخرى. أجري التحليل بطريقة تم بها تحديد المفردات الشرقية وتصنيفها ثم تحليلها عبر الفئات التي تنتمي إليها. وقد أظهرت النتائج أن المفردات العربية هي الأكثر حضوراً، تليها المفردات التركية ثم الفارسية. كما ظهر أن المفردات الثابتة والدينية هي السائدة. كما أظهرت النسبة المئوية للمفردات الثابتة غير الدينية (بمعدل 20%) ومستوى عناصر التعبير الأسلوبية (حوالي 4%) أن هذا قاعدة جيدة جداً لتحقيق الوظائف النوعية في دروس الكتاتيب الهادفة إلى دراسة القيم الثقافية الذاتية والترويج لها. كما تبين أن الكتب تتضمن مفردات تنتمي إلى فئة أسماء الأشخاص والأماكن وعناصر التعبير الأسلوبية والمفردات التاريخية. وقد كشف التحليل قلة حضور المفردات التركية التي تنتمي إلى فئة المفردات الثابتة غير الدينية. إن نتائج هذه الدراسة تمثل أساساً للدراسات المقارنة القادمة في هذا المجال، وللتأكد من أهلية المعلمين لتحقيق الأهداف النوعية من التدريس في الكتاتيب.

الكلمات الرئيسية: دروس الكتاتيب، المفردات الشرقية، علم الحال، المفردات العربية والتركية والفارسية، اللغة البوسنية.

Summary

LEXIS OF ORIENTAL ORIGIN IN ILMIHALS AS FOUNDATION FOR ACHIEVING SPECIFIC AIMS OF MAKTAB CLASS

Mersad Čobo

The aim of this article is to analyse the extent to which oriental lexis is present in textbooks for maktab class. The attempt was made to classify the oriental lexis found in categories: Arabism, words of Turkish origin, words of Persian origin: standard (irreplaceable lexis), sub-standard (replaceable); sacral (religious); non-sacral (non-religious); onomastics (origin of proper names; esp. personal names), stylogenous (elements of emphasised expression) and historicisms (lexis developed from active language). The research was conducted on bases of three textbooks designed for different levels of maktab class (I, II, III), used in academic year 2020/21. The aim was to find out the extent to which presence of oriental lexis in textbooks, used as a source for studying and promoting local culture, contribute in achieving the aims of maktab class in this regard. Keeping in mind that the subject of this analysis was textbooks with religious content, it was expected to find more Arabisms, equal number of standard and sub-standard lexis, equal number of sacral and non-sacral lexis and sufficient number of lexis from other categories. Analysis was carried out by highlighting all the lexis of oriental origin and then classifying them as per mentioned categories. The results show that Arabism is the most present lexis (independent words), next most used are lexis of Turkish origin and least of all are those of Persian lexis. Category of standard was more often used than sub-standard and sacral lexis dominated over non-sacral. However, the percentage of standard, non-sacral lexis (approximately 20%) and the percentage of stylistic elements (around 4%) indicates that this is a good foundation for achieving specific goals of maktab class regarding learning about and promoting of local cultural values. The analysis showed the presence of onomastics, stylistic and historic elements in these textbooks as well. We also noted that lexis of Turkish origin of standard, non-sacral nature is rather scarce. The results of this research may have further use in future comparative researches in the field and in researches in the field of competency of mu'allims in achieving the specific goals of maktab class.

Key words: maktab class, oriental lexis, ilmihal, Arabism, lexis of Turkis and Persian origin, Bosnian language